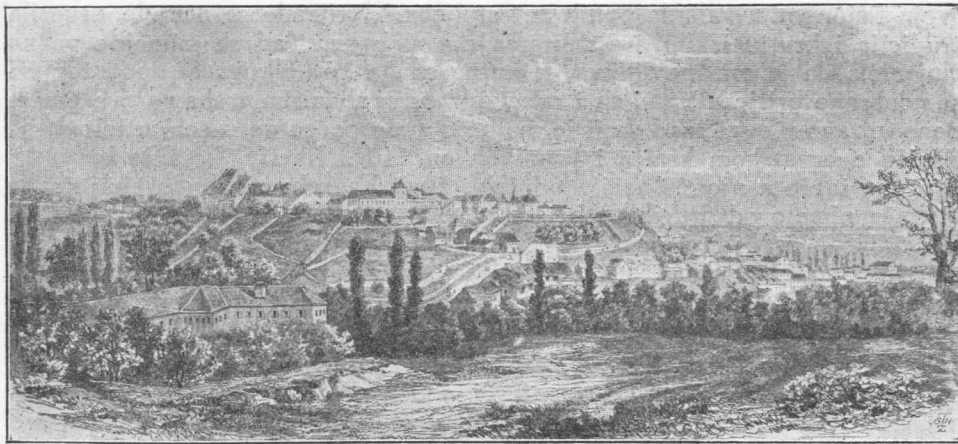

proklonjeno

8. IX. 1928

antiki

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: STARI I STARINARSKI ZAGREB.

Ovaj nekada dvojni grad postao je žarištem svih Hrvata pod vrlo osebnim auspicijama. Dok se na jugu, tik na međašu »vražjega« t. j. neprijateljskoga romanskoga svijeta formirala i cvala hrvatska država, ovdje, na tlima panonskih Andautonijevaca, na toj točki pokraj rimskih ruševina, nije bilo na hrvatskomu limesu centrumaškog historijskog života. Tek će tuđinac i potonji osamstoljetni hegemon i saveznik (1102.—1918.) prodrijeti u regnum Chroatorum i fiksirati strategijsku točku. Ugrin je bio (László), koji je u zemlji slovinskoj podigao arsenal onoga jakoga sredovječnog politikuma, onako košto to mogaše tada biti samo jedna katolička biskupija, pa je to godišta 1093. sproveo »apostolskoga kralja« herceg, u doba iza osuđenoga vazalstva Zvonimirova (dobroga kralja) »v petih crkvh v Kosovi«.

Hrvatskomu, tako reći, antikrižarskomu pacifizmu i slovjenkomu jošte živom dualizmu s neprekidnim protestom glagoljaštva, stvoriše »pacta conventa« samo u neke obrat, dvije eliptičke banovine na različnim položajima i s tim ujedno dva zbirališta (vidljiva još poslije 1526.), ali je žarište biskupa zagrebačkoga poslije tatarske provale vezivalo smjer južno sjeverni i zapadno istočni, kojim se hrvatska historija počela razvijati.

Nasuprot gradu i crkvi biskupovoj dizao se utvrđeni župski »gradec« (grič) sijelo županovo i utočište plemena, a zbog bliske katedrale i obitaivalište doseljenih domaćih i tuđih rukotvoračkih meštova i trgovača. Njima je mongolska katastrofa i legendarno, uspjelo gostoprimstvo kralja Bele III. (IV.) donijelo slobodu izvan biskupove, banske i županske jurisdikcije, povlastice samoupravne i ustav gradski, kako ga propisa statut, »zlatna bula« istoga kralja 16. studenoga 1242. I evo je: civitas Montis Grecensis prope Zagrabiam, rival Kaptola s privilegijama jednoga feudalca, šticienica kraljeva i banova, a meta u koju su voljeli gađati biskupovi ljudi i gospodari Medvedgrada. Grad stranaca, villa hospitum, u komu stanovahu hercezi i bani i kamo se navraćahu kraljevi, grad, kojemu bješe isprva životnim problemom obdržavati sajmove u ponedjeljak i četvrtak. Tipičan sredovječni život nastajae sada u tom povlaštenom, kr. i slob. gradu, i taj tip zadrž

svoju fizionomiju valjada punih pet stoljeća. Uvriježile se navade, stvorila tradicija i krvlju iskupljivala kramarska sloboda. Kad se mimoide važnu činjenicu, da je ona nevidljiva, latentna snaga hrvatskoga samoodržanja i samoobrane pritjecala uvijek i od svuda najrazličnijim trakama sve postepeno upravo u ovaj grad, koji je malo po malo počeo da u sebi utjelovljuje fikciju o hrvatskom kralju i kruni nakon 1102., fikciju, koja je hrvatsku državnu ideju a njom i naciju održala, život Zagreba za dugih stoljeća ne otkaače nimalo od drugih naših gradova. Suviše, bilo je dugih decenija, te je ostajao u neplodnoj pozadini, da onda potkraj XVIII. stoljeća dalje jednakom živošću u društvenom i političkom životu istupi kao metropola hrvatska, kako je u ostalom sabor hrvatskoga kraljevstva nazva već 7. ožujka 1557.

Okolo metropolitanske crkve posabraše se nuz kanonike i mnogi redovnici. Tu su bili ponajprije božjaci, franjevci, onda srakari (cisterciti), koji poput ostalih samostanaca teku vremenita dobra povlasticama i zadužbinama, sad toranj-hižu pokraj Kaptola, sad trsje u Bukovcu, Vrapču, kraj potoka u Ilici, sad kuću gdje god ili gradilište. A gričkim purgarima i njihovoj općini takova imanja darivahu kraljevi zaredom, počevši od Bele III., koji dade zemljišta upravo od »kraljeva broda na Savi« pa do grada desnom obalom Medvednice ili Cirkvenščaka potoka. I od ovih dobara zavještaju pobožne duše zavjetne darove, i crkve i samostani zagrebački pune se zakladama, postaju pravim riznicama bogatstva svake ruke, što ga kultura povremeno mogla producirati. Dominikanci u Vlaškoj vesi. Klarise i ostali imaju također svoje domove, a svima je na Griču centar »domus regnicolaris omnino intra muros et moenia Liberae Regiaeque Civitatis Zagrabienensis«, kuća općinska i gotička crkva sv. Marka. Tu je od 1300. kraljevska palača Anžuvinaca, a okolo grada debelè zidine s »puškarnicama«. Strategijski su bile poredane grupe ulica i kuća, kako već spadahu pojedinim vratima (Dverce, Mesnička vrata, Surove dverce, Kamenita, pa Nova vrata, poslije stoljeća Frauentor) i neka tri trga. Obroncima vijugaju staze, a s »habernika« tornja vječna straža budno je pazila, da upozori grad na pogibelji i smutnje. Često stradavaju tornjevi od groma, a inače požara od tjeskobe bijaše uvijek na pretek, košto opet gradska polja i vinograde uništavaju česte poplave. No i druge nesreće iz ljudske zlobe pohađaju ovaj grad, naročito grofovi Celjski i njihovi medvedgradski nasljednici, pa ne koristi, što se pišu zakoni »da stanovniki mirovnom i stalnom slobošćinam živeti i vsega se veseliti budu mogli«. Jer tu je zavist već prvoga susjeda općine preko potoka, kojim se prelazilo onim na slovjensku šarenim »pisanim mostom«, crvenim, koja boja stvori legendu, da postade od silne svadljivačke krvi gričko-kaptolske.

To od onih zgoda n. pr., kada kaptolski sudac Marko provaljuje u grad kod Novih vrata, da navali na jedne gričke svatove, pa ubija nemilice, kao i Prepošt Nikola Prišlin. Kaptolci svlače gričanske žene, gdje ih stignu; djevojke defloriraju, pale ulice, napadaju trgovce, marvu plijene, ubijaju mirne ljude u njihovim kućama, i sluge pojedinih arcidjakona čine zabune, kao da im je duša heretička. Pa bojevi za mlinove i uzvraćanje Gričana, da zatim kanonici lično dođu kaštigati kramarski grad, a njegovi građani da opet u to ime oplijene Kaptol, čineći bogumrska svetogrđa kao što je pljačka crkvenoga ruha, kaleža i misala. Opet palež mlinova i bacanje lumbardi. Među ostalima tu je i prokletstvo biskupa Ivana III. od 1397. u dva puta. No kaptolskom sucu Grgi i to nije dosta, jer provaljuje u gradsko groblje, ekshumira u kletvi umrle građane i građanke, te razbaciva lješine po polju

i u potok »za hranu ptica, zvjeradi i druge živine«. A od XV. stoljeća kanonici (uljezi u gradu još po privilegiju za provale tatarske od 16. XI. 1242. i 11. IX. 1247.) stoje kao konkvistadori u Popovom tornju, i često bacaju lumbarde na grad i strijeljaju na ulice. No onda oko velikih sajмова strašljivim purgarima prekipljuje i udaraju »na proklete popove«. I opet izopćenja iz zajednice vijernika, jer su »lukavi sinovi Belijalovi, ručeca živina, pobornici vražji i neukročeni skot, taj kužni narod u svetoskrvnom gradu, izopačen i besavjestan«. Kralja se purgari još jedino bojali i štovali, jer on ih štiti in ultima linea od biskupa i kaptola i od medvedgradskih zlopakih susjeda, ma da se purgari češće oglušuju na pozive za ročišta pred njegovim sudovima zbog mitničkih parbi i pijacovine.

Purgari svojataju, a kanonici se rugaju njihovim »sloboštinama«. Među purgare u klade, šibaju ih, dapače sasvim nedužne osuđuju. Kad ih nađu vani, gdje pasu blago ili obrađuju oranice, vežu ih konjima za repove ili zatvaraju i u tamnice. Purgari onda ruše međaše na posjedima. Banovi su nekakovi posrednici. Opet su Gričani istukli kanonika, i to se događalo, a on im se pismeno obvezuje, da ih ne će tužiti. Ali kletve »do u 4. koljeno« već će ga osvetiti. U husitsko doba epidemija nepoštivanja svećenika i u Zagrebu je silna.

U ovom gradu bijaše, međutim, osim ovih divljačkih ekscesa i strogih pravnih normi jošte i civilizacijskih tečevina, kulturnoga nastojanja i bogatoga bogoštovlja, kako pokazuju obilati Tkalčićevi »Povjestni spomenici slob. i kralj. grada Zagreba«. Pa upravo svi ovi ekscesi javljaju se samo kao reakcija protiv napadaja na drevne i zakonite »pravice«, a ponos na pripadnost građansku Zagrebu bio je neobično velik. »Tat« i »štitnik tatova«, »nevjernik spram kralja«, »izdajica grada« bjehu užasne pogrde purgaru zagrebačkomu.

Klase građana grupišu se po nacijama. Tu je bratovština hrvatska (confraternitas sclavonica), talijanska (kalendinum Latinorum) iz Vlačke ulice (vicus Latinorum, talijanstvo dokazuje i Mletačka ulica), dok se šoštarijom baviše isključivo Nijemci (kalendinum sutorum), stanujući u Šošarskoj vesi (vicus Theutonicorum seu sutorum). Bješe nešto i Magjara i dr.

Kulturan je ovaj autonomistički Grič, koga kraljevi Arpadovci oslobodiše sebi za dobro protiv sve jačih feudalaca. U starom Zagrebu davno napominju škole, a nuz katedralu bijaše i bogoslovija: cijelo jedno Sv. Pismo bilo je u trijemu o zid lancima pričvršćeno, i tu je moglo mlade svećenstvo učiti. Napominje se gradsko kupalište za priljepčive i venerične bolesti, ubožnica i bolnica. Metanje rogova i puštanje krvi generalno pravilo liječenja. Mnogom građaninu i građanki bivalo je lakše, kada se obvezaše, da će o vazmu davati za bogoljubne svoje oltarske zaklade 12 jaja, 1 sir i za 8 dinara kruha, o Stjepanju 2 pileta i 1 dinar kruha, a o Božiću 2 dobra kopuna i 1 dinar kruha.

Pravosuđe bijaše strogo uređeno, norme postojahu za svaki predviđeni slučaj, a čak do polovice XVIII. stoljeća spaljivalo se vještice na »zvedišću« pri ulazu u Tuškanac. Lažljivci i kradljivci prisilno moraju obilaziti građskim ulicama i vikati, da je laž, što su brbljali svoje osvade. Zabranom nošenja oružja svaki je purgar bio ipso facto deklasiran, i »biršag« nije bio nikada tako velik, kao ova sramota. U stiješnjenom položaju kuća, od blizine i suprotnih interesa pakost i zloba rastu, pa nije rijetkost, kada susjede ili filarke stoje zbog svog jezika privezane o sramotni stup na trgu (uveo ga je sudac Lovro zbog prečestih sablaznijivih ženskih svada), ili kada nose omi-

nozni jedan kamen po ulicama, a uz njih ruglo svjetine i oni obligatni gradski prezivači (precones), koji uvijek telale gradske odluke. Džeparima (bursicidae) pribijaju čavlima ušesa na drvenog konja, pa izgone (turpiter expellatur) uz bubanj, dok amoroznim ženama (osobito onima od zanata) za sramotu odrezuju pletenice i ureda radi pokraćuju suknje do koljena. Preljubnice (kojima je, kad odbjegoše, imetak konfisciran) ne smjedoše nositi »partu«, već su nosile koprenu ili peču, a svijet je već znao, kako i zašto, ako ih vlast još i šibama nije istjerala iz grada. Uvreda poštenja dugo je kulminirala u apostrofima: stara gamila! rufijan, stari kuljavi pas! žabar! lihvar (uzuraš)! smušenjak! tolvaj! bradaš, kmet! a osobito je uzrujavalo turanje »fige« pod nos i poklik »ala bi te čušnul«! Žene psovačice javno šibaju. Na židove je slobodno bilo pljuvati, u koliko se već namjeriše u grad. Uhvaćenim tatima režu ušesa i žigošu ih, kao što to čine i bludnicama sa znacima ljiljana. Strahovito su dramatski bile prisege na oltaru crkve sv. Marka i globe srebrnim markama. No mimo svega, kroz duga stoljeća spasava Božji mir (treuga Dei) stabilitet građanskoga poretka. Kmetima gradskima (iobagines) nije bolje no velikaškim. Jus primae noctis dioničarski, ali inače, in eroticis, kod javne sablazni, gradski će jedan organista morati s 2 svjedoka dokazati, da kod pjevanja hotimice nije dodirivao ženskih prsa. Onaj goli sredovječni mladić (ekshibicionista) u ženskom kupalištu, koji je govorio i sramne riječi, bio je egzemplarno kažnjen, kako ga je patilo.

Već vrlo rano navode se u Zagrebu »krasnopisci knjiga«, pa slikari, lijevaoci zvona, glazbenici, a i pravih »pismenjaka« (literata) navodi se lijep broj.

Još litanijski katalog nije diljem srednjega vijeka mogao iskorijeniti hrvatskih imena, jer spomenici napominju, da se Zagrepčani i Zagrepčanke zovu m. o. : Belka, Berislav, Bogdan, Borka, Boško, Crnko, Cvetko, Čedna, Dančica, Dika, Dragosava, Dragonja, Grlica, Jurislav, Kocel, Krupa, Malina, Mirena, Mladen, Nedeljko, Obrad, Radovan, Srebrna, Stana, Svilena, Trnina, Vera, Vida, Vogleša, Vlk, Vlkota, Vojko, Zlatna, Zorena, Zvonimir, Živko i m. dr. I nijesu samo lična imena hrvatska. U listinama su i obrti zabilježeni hrvatskim nazivljem: ciglar, hlebopek, iglar, kipar, klobučar, lokotar, mošnjar, nožar, ostrugar, pivar, poplatar, riznar, rogožar, strelar, tačkar, tular, voščar, vuzdar i m. dr. Od polovice XV. stoljeća postojali su privilegisani, organizirani cehovi, koji zamijeniše prijašnje »bratovštine«.

Doseobom aristokrata niču palače i ukrašeni javni zdenci, i ljepši je izgled grada. Purgarske hiže su male, u podgrađu prave dvoprozorne potleušice s tipičnim otsječnim pročeljem. Unutri poznata kuhinja s ognjištem i bakrenim ili željeznim kotlom, i kositreno suđe, i drvena propela, i staro-hrvatski kućni namještaj. A kada se oglasi miloglasno zvonce loterščak (campana latrunculorum t. j. noćnih skitalica), čuje se i glas noćnih psvandžija, koji domare pozivaju na zapretanje vatara i obligatno pristojni građanski počinak.

Tu onda neprestana briga za gradske utvrde i za ravnotežje građanskoga posjeda, za produktivnost i rentabilitet dobara. Prazna se kućišta moraju izgrađivati pod prijetnjom gubitka. U svakoj zgodi kupoprodaje »poleg navade stare aldomašnici: vino piše i boğa moliše«. Pred hižama su klupe, koje tjeskobnu blizinu susjedsku znadu još više ugroziti. Prepoštovanje kumstva bijaše ogromno. O većim sajmovima i godovima gostuju u gradu žongleri, nigromanti i lakrdijaši (ioculatores).

Od grofova celjskih i njihovih Nijemaca, od boljarske silovitosti uopće patili su zagrebački građani mnogo, jer je feudalcima trn u oku gradska autonomija.

Kada hrvatski banovi dolaze u grad, u starije vrijeme općina im je daje »dar« od svježih i slanih riba, kruha za kakovih 350 dinara, pa riže, badema i smokava, lagav vina i dva voza sijena i slame, dva vola, pilića, suviše, i par labudova. No glavna briga pada sigurnosti bedema trokutne utvrde gradske. Dolje ispod brijega mala sela u »suburbiju« recte podgrađu, a oranica i plandišta tik ispod Griča ima sve do polovice samoga XIX. stoljeća. Ali upravo te njihove hranilnice i trsja na udaru su neprijateljima, i to znade biti kobno, kao 1350., kada je vojvoda gosp. Stjepan zumčario i plijenio 6 punih godina in continuo, itd.

Nego je najinteresantnija činjenica, da unatoč posvemašnjeg srednjeevropskog, gdje kad upravo germanskog značaja grada Zagreba, izbija slovjenska, bolje hrvatska asimilatorna krepost, te tuđinci u rano sredovječno doba pokraj svih svojih organizacija svoja prezimena kroatiziraju, pa to očituju dočekom —ić.

U tragičnu borbu slovjenskog juga bio je i Zagreb upleten. Sad se je Kaptol bunio proti Žigmuntu, no kramarski i kralju vijerni Gričani razmesošu drvene palisade kaptolskih utvrda. Slavno doba braće Horvata (jedan i biskup zagrebački), kada se južnovelebitska Hrvatska ugleda za čas okupljena pod krunom hrvatskoga kralja Stefana Tvrtka bosanskoga. Gričani međutim »sjajem vijernosti« i velikim slavljem popratit će sastanak Žigmunda i Marije u svomu gradu 4. srpnja 1387. A i kralj Matijaš dolazi ovamo u nekoliko navrata u goste. Nego potresi pohađaju također ovaj grad i teški su oporavci na dnevnom redu.

Pak onda počeci turskih provala, koje smiruju takmace s obih strana Medveščaka. U vrijeme kralja Matijaša gotička katedrala postaje tvrdom, a kasnije Turci i Habsburgovci pridoniše mnogo unutarnjem središtanju i tihom vegetiranju. Na mahove će uzbuditi koje spravišće, danci za habsburgovačke ratove, konačenje vojske ili pljenidba grada, kada navale Thurnove čete 1529. »Ostaci ostataka nekada slavnoga kraljevstva hrvatskoga« kupe se oko Zagreba. A oholo plemstvo, kao svagdje, nema ni u Zagrebu smisla za socijalni problem seljačke bune Gupčeve 1573. U to i građani osjećaju silovitost velikaša, banova i banovaca, kao ono slučaj Gregorijanca i zlatara Krupića. Za protureformacije smjestit će se u gradu učeni oo. Isusovci, 1607. osnovaće prvu gimnaziju. Doći će i oo. Kapucini.

Stara i duga tradicija stvorila je među građanstvom samoupravni smisao. Rigorozne su škontracije gradske blagajne i oštro se pazi, kao ono 1605., i optužuje funkcionare građanskoga povjerenja »jer nije bila varoška hasen«. Još uvijek se »sloboština« iskupljuje u gospode kojim »dobrovoljnim darom« kopunova i telića i ne male svote se plaćaju za »tabor g. bana«. Između trgovačkih poslova, svagdašnjih briga, vojnih konačenja, i kalendarskih svečanosti teče život građanstva bez većih emocija sve do Zrinsko-Frankapanske katastrofe, uoči koje je Krsto Frankapan pokušao s građanima konspirirati te se pokloniše Zrinskom, htijući ono »što i ostala zemlja«, ali Kaptolci se — preplašise. Trgovina XVII. stoljeća u Zagrebu bila je posve evropska. 1609. prihvaća gradska općina novi statut, ali to je ne spašava od stranačkih krvoprolića i čestih požara i potresa. Početkom XVII. s. ima naime i potajnih luterana, ali i socijalnih žestokih opreka. Jedan kovač biće dugo varoškim sucem (prije »vesnik«). Zagreb šalje kao i prije

svoje poklisare na sabore, te ima vrsne pravne savjetnike. U to se gradska inteligencija uroti proti demokratskom načinu vlade. 1607. prodre »novi red« oligarhije, no ma da su velike kazne za otpor proti novom ustavu, 3. II. 1608. revolucija pučana (isp. Klaić, Statut grada Zagreba od god. 1609. i reforma njegova god. 1618. — Z. 1912.). No zatim »odozgo« reakcija proti zagrepčanima infimae sortis et conditionis minoris ac simplicioris. Zastraseno gradjanstvo popušta i »novi red« se kodificira u »artikuluše« i bira se »stareši« s 12 građana, koji su nada sve mudri, dostojanstveni, bogati i po drugim vrlinama ugledni«. Ali i dalje su strke o vašarima, zvona signali za bunu. Često lišavanje lične slobode političkog protivnika (legitime per magistratum incarceratus). Velikaši i sam ban Nikola Frankapan Tržački upliću se u komunalije. Zato silno pravoznanci i nadalje komisijonare, dok su purgeri samoga bana denuncirali, što je otimao varoške ključke i jer je tvrdio »da je on podkralj i da je varoš njegova, koliko god puta u njoj sabor obdržava«, a Gričani ni ta saborovanja ne mogu više dopustiti. Medjutim, »novi red« artikuluša »na proštenje Boga vsamogućega, i na vekivečni pokoj i blaženstvo pl. Goričke Zagrebečkoga varaša . . . kakogoder po vseh ostalih slob. varašeh čine, živu i obdržavaju« lijepo se uživljuje, pak § 20. marljivo »skrb nosi« na snagu i na diku varašku »cirkve da se popravljaju, spital da se načini, turni i zidine da se pobolšavaju, zdenci na potrebočinu varašku i vulice vse ostale potreboče snažne da se naredi i v red poprave . . .«, a isto kazivaše § 21. »Potreba se je i toga habati po sem sega, da sudec purgara na kakovu god priprostu tužbu sam od svoje volje u turen ne šalje«. Na prekide u to pošasti i elementarne nepogode. Povodi za nove gradnje i obnovu. I barok će zaodjenuti svojom presvlakom sve dijelove Zagreba od katedrale i Oršić-Rauchove palače. I Ritter-Vitezović će odavde razvijati svoje velikohrvatske državopravne teorije i programe, osnivati tiskaru i pokušavati kultiviranje društvenog života. 1712. će se u Zagrebu u dvoru biskupovom dokumentirati hrvatski suverenitet povodom habsburške pragmatičke sankcije, a gradjanstvo je ponosno, jer ima već tada »lijepu prijestolnicu«, čiji sjaj uvećavahu, naravno, nada sve odlične palače velikaša. Kralj Karlo III. potvrdiće harno i onaj statut od 1609.

1737. izbija »novum iudicium«: kralju se apelira za pomilovanje od smrtnih osuda zagrebačkoga suca i prisežnika.

Od najranije gotike do najkasnijega baroka, klasicizma i empire-stila nema umjetničkog razdoblja, koje se ne bi dolično predstavilo u Zagrebu. Sve odlike i svi poroci zapadnoevropske kulture i civilizacije odjeknuli su u ovom gradu. Plemići hrvatski i velikaši u svojim palačama, i biskup i Kaptol u crkvama, dvoru i kurijama i vrtovima sve nehotice po duhu svoga vremena, ali i kao sabirači i ljubitelji lijepih umjetnina, stječu i pribiru divot-primjerke profinjenih kultura, a koliko (barbarski) »zub vremena« ili neukus »obnavljača« ne skrši, eno tih spomenika i danas.

Nada sve riznica stolne crkve već isprva u srednjem vijeku čuva nebrojene dokumentirane i u srebro okovane moći svetaca. Vjerovalo se jedno vrijeme, da ima i jedan »vlastoručno pisani« list evanđelja sv. Luke. Među ostalim mnoštvom napominjahu i »srebrnu kućicu« i zlatne svijećnjake, 4 pjevačka srebrna štapića, pozlaćene ogrlice sa safirima i velikim biserima, skupocjene kaleže i vrčeve, križ sa likom Isusovim urezanim u kristal sa 3 rubina i 3 ametista, posudice za balsam, infule sa smaragdima i biserom, stole s cvijetovima, kazule s vezivom, koje prikazivaše orlove

12
i lavove, plašteve s koraljima i mnogo toga. A koliko skrivaše Nebojankula ili ona u zemlju potonula gotička kapela u dvoru biskupovu! U crkvama zadnje počivalište banova i velikodostojnika kraljevstva. Biskup Mikulić osnova pak potkraj XVII. stoljeća još vrijednije spomenike sabiranjem knjiga.

1742. broji čitavi Zagreb 560 kuća za stanovanje.

Sve se više ustoličuje potonja fikcija o središtu svih Hrvata. Banov locumtenens često je biskup zagrebački, i dvojni grad sve više dobiva prednosti pred varaždinskim suparnikom. Još su tu u terezijansko doba 3 veća i 4 manja vrata, 3 tornja, Frankapanski seminar sv. Josipa, xenodochium pauperum, crna škola, akademija i bolnica. Veli Krčelić (mecenat akademije): »Toti Nobilitati ad congressus publicos commoda, ut experientia teste, frequentissima sint Zagrabiae Congregationes Regni, Varasini autem concursu carentes . . . Prospectum habet jucundissimum«, pak ponosno nadovezuje slavu iz predašnjih stoljeća: »Inter residua erga publicum merita, est, quod antiquissimam habuerit Typographiam. Ortelius inter authores quibus usus est, habet: Hermagoras Craft ob Obenburgo edidit tabulam Peregrinationis S. Pauli, Zagrabiae 1527., testis Bibliotheca Gesneri«. Tako akcentuira Krčelić, koji će ugar. kralja sv. Ladislava zvati »ove cirkve početnika i vse Horvacke zemlje otca«. Pred bedemima stolne crkve stoji prekrasna kaptolska vijećnica s krasnim fresko-slikarijama. (O toj tiskari isp. Breyer, Prilozi . . . Zagreb, 1904. s. 168.) Do polovice XVIII. stoljeća još sredovječni ostaci. A tada se, pod terezijanskom soldačkom vladom, u doba dugih ratova, pomalo ostvaruju davna nastojanja Habsburgovaca oko germanizacije. Oni tuđinački potomci, hospites, regenerišu se i čute se zbog nijemštine »doma«, a Hrvati sve više peregrini in patria. Svemoć soldateske (ali i hrvatske). Izmoždenost okolišnoga puka, a uz to razvratnost gospode, koja orgijaše na Griču, kada »Diana« konači u biskupskom dvoru. Isusovačke i njemačke profane predstave, pak sveudiljna latinština in domo praetorea. 1754. čekaju građani kraljicu u pohode, ali ona ne dolazi. Seljačka buna 1755., strah i rasulo Zagreba. 1766. grade u varoši pločnik. Različne »reforme«, oduzimanje harmice, 1776. akademija i 3 fakulteta . . .

Čut će se napokon upravo slinava laudatio funebris Mariji Teriziji, a kada Joseph II. na vladu (pohodio Zagreb 1775.) ex defectu calami germanici gube službe senatori, sam načelnik (consul) i bilježnik. 1784. ima 695 kuća. Od 1786. započinju u vijećnici Raths-Protokolle, i stoluju Bürgermeisteri, a kao curiosum novum (prve novine) »Kroatischer Korrespondent« 1789. sa 61 brojem. Zagreb usporedo proživljuje sve krize i katastrofe naroda, ali ima utjehe u slobodoumnom biskupu Vrhovcu, inače ipak Josefincu. Redovnici iseljuju per nefas, gradske se utvrde napuštaju, slijedi poljepšanje i slobodnije širenje gradskih zdanja.

Mali samo po koji intermezzo slijedi u ove dalje beskičmene godine, kao 1792. i 1795., s pojavom francuske, nove buržoaske mode u građanstvu, a u magnata vraćanje latinštini i ugarskoj gali. Javlja se gilotina na jednom maskenbalu i postavljanje »drva slobode« na Markovom trgu, pak za uzvrat antijakobinska prodika oca Albertusa iz reda kapucina (Ermahnungsrede . . . zur heilsamer Belehrung des deutschen Bürgers in Agram). Onda malo i loše trgovine, glad i bolesti, financijski slom u napoleonsko doba, ignoriranje hrvatske konstitucije i policijsko vladanje u vrijeme sv. alijanse. 1797. resp. 1804. osniva se velika bolnica i velika je

parada i blagodat. (Isp. J. Barlé, »O zdravstvu staroga Zagreba« Z. 1902). Dolaze i magjarske kazališne družine, pozdravljaju Hrvate latinskim prologom. To je nekakova demonstracija. Nijemcima to ne biva pravo. Oni se naslađuju sočinjenijima a la Zauberspiel »Agram, Paris, London u. Konstantinopel«, »Der Pudel in tausend Aengsten«, različne »Affenkomödien«. Pa zatim se i njemačke knjige u Zagrebu štampaju, drže se i njemačke propovijedi u katarinskoj crkvi, ode erchercog Ludwig Josephu. Ali nekoliko njih iz porodice Sermage brane čas latinskim, čas njemačkim jezikom »prava ovih kraljevina«, jer da su regna confederata. Grad se širi i izgrađuje. Gradi se i Amadeovo kazalište, dolaze cincari, trguju i bave se novčarstvom. Gričani protestuju . . .

1818. uslijedio je dolazak njihovih veličanstava, Franz und Caroline. Iluminacije: 11.500 svjetiljaka gorilo je »neopisivim veličanstvom«. Njemačkim napisima pridolaze i latinski, a jedan je suviše bio i hrvatski. Den Beglückern ihrer Völker . . . 1822. veseli se Zagreb aneksiji krajeva, koje je Francuz bio okupirao, ali oni izmiču ispod banske vlasti krajiškim generalima. Inače feačka idila: pečenjari na Harmici i vinotočja u improviziranim sjenicama i rasonode u biskupskom vrtu Alagovićevom u Novoj vesi. Po kućama se zabavlja »bolji svijet«. Dolazi i menažerija. Vašarenje tzv. šalabaktera, Ritter-romana, izvjedljivost na Kotzebua, i bečka moda. Trgovci, sisavci pučkoga svijeta, švapčare. Napisi ulica, firme, Streljana, Agramer Musik Verein, sve njemačko.

Nijemština je sada trajala sve do ilirizma in continuo. (Isp. dr. V. Deželić, »Iz njemačkog Zagreba«.) Njemački proglasi, njemački pamfleti, prigodnice, literatura (Joh. Peter Graf Sermage, Maria Theresia Artner »Theonne«, Kitty Hoffmann v. Blei, pa pl. Kunić). I još k tome »Luna« ein Beiblatt . . . 1862., pak »Croatia« dapače 1842. i d. Dvadesete godine XIX. s., kada Evropa mrtvuje; daju se samo lustšpili, cehuje se i po koji Aufzug zur Namensfeyer . . .

Nego »Lunu« je pozdravio kajkavskim stihovima literat Tomaš Mikloušić zbog literarnog događaja, da sin domovine vidi, kako će se spisati »i dika i hasen« naroda. A regionalista ovaj veoma je ponosit na Zagreb, jer lokalni patriotizam jak je i čuvstven, Zagrabia već tada centar hrvatskih snaga i kulture, kako je gledaše taj Mikloušić:

Z vučenemi ljudmi plodovita
Vu tebi se vsi Navuki zmožno
Vre od negda vučiju razložno.
Zvun jezikov lepo Pesmoznanstvo,
Blagorečnost, zmožno Mudroznanstvo,
Risarija, složnoglasja Znanje,
Domorodskeh Pravíc Navučanje :
Bogoslovstvo i kajgod človeka
Včinit more srečnoga dō veka.
Vu tebi se vse zmožno nahada . . .
Tebe kinči Biskupska stolica
I Kaptolom, i grčka gorica,
Tebe slavni Ztol Banski zvišuje,
Vsaka Vila horvatska poštuje . . .

I sada, poslije dvadesetih godina, nastaje temeljan preobrat, koji će i historijski smisao Hrvata i Zagreba preokrenuti. Slika se mijenja, Zagreb

se preporada i mi to gledamo ovako, fiksirajući neke glavnije momente: Kad je naime Lj. Gaj među Hrvate pustio geslo »Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti«, valjalo je fiksirati sadržinu hrvatstva, istaknuti tipične elemente nacionalnoga bivstva. Stoga je bilo najprirodnije razračunati historiju i uočiti starine. Gaj zagovara poslije značajnoga sabora 1830. osnutak »Društva prijatelja izobrazenosti ilirske«. Istina, stari nekritički historiografski sistem prima se u naslijeđe, a kako je životna primjena tražila, državopravna nota bijaše i nadalje značajka povijesničarskog interesa. Samo »slava« i ekstremi državnoga povijesnoga bitka ulaziše najprije u račun. Pa ipak, i tu je 1829. bio korak napred, i dalje u 33. br. »Danice« od g. 1836. Tim u vezi bijaše i onaj članak XV : 1836. hrvatskoga sabora culturam nationale pro scopo habens (ban Franjo baron Vlašić i biskup A. Alagović, inače i sam numizmatičar). 1. III. 1838. osnova se Citaonica, al od ne malog je utjecaja bio apel grofa Janka Draškovića »Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter«. Htjelo se ne samo državopravnosti, već i kolorita i glasa baš posve narodnoga u Zagrebu. Već širokogrudnost, kojom nacionalci napustiše kajkavštinu bijaše veličanstven čin, komu ne odoliše ni žene hrvatske. Kukuljević piše jednom zgodom: »Iza one poslanice (Draškovićeve) na kćeri ilirske, pretvorila se čarobno sva ćud i narav naših svijesnih žena; one, koje bijahu već na pola ponijemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprmiše narodnu nošnju, počеше čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a njeke pokušashe dapače i obogaćivati književnost hrvatsku«.

Ali je još nešto, što je »stari Zagreb« u ilirsko doba raspravljao, onako »među recima i starinarski« prateći primjerima povijesti obilno. Pisalo se »O načinu, kojim se narodnost i kod obladanih narodah sačuvati može«. Samo s iskrenim pijetetom mogu se i danas čitati ovi članci u »Danici Ilirskoj« (V.). Kako tjeskobna vremena, kako nesigurni apostrofi i pogibao od imperijalističke censure!

»Obladani mora da se unište, tim samo načinom misle (barbari) steć sigurnost i zadovoljstvo . . .

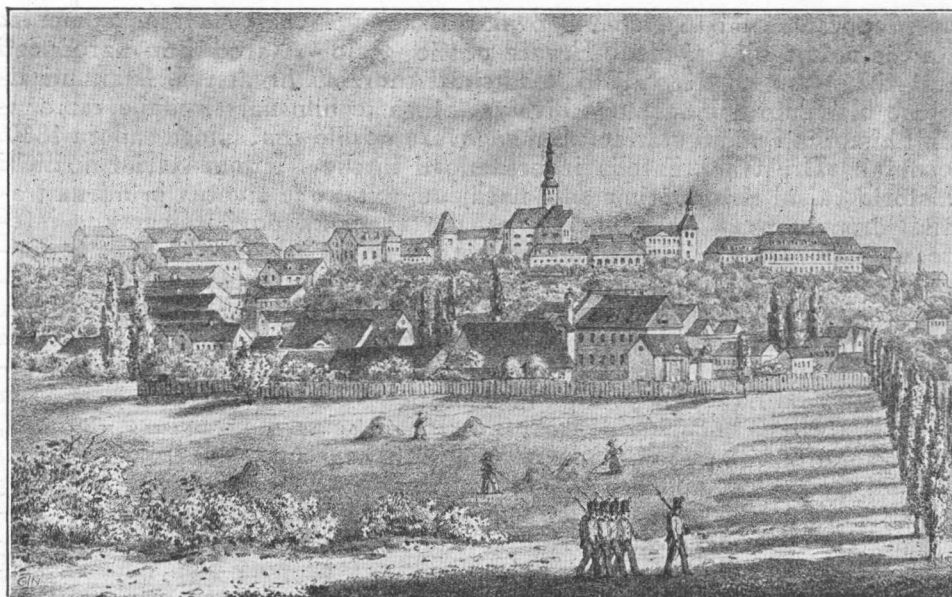
»Pet glavnih stvari imade . . . ustav, običaji, vjera, jezik i duhovna izobrazenost.

»Naravno je, da obično pobjeda najjače i najteže davi ustav obladanoga naroda . . . Tim se načinom nada, da će slomiti duh narodni, i tako zajedno i svu silu, koja mu se odupire . . .

»Branjenje djedinskih običaja naznačuje većinom samo od sebe način druževnoga općenja među dobitnikom i obladanimi . . . Od ovoga načina zavisi, hoće li pak jedan sa svime u drugom iščeznuti ili ne . . . Ne upoznavaju se narodi samo na bojištu oružjem u ruci, nego više i bolje dugim i mirnim općenjem i druženjem.

»Jezik obladanih da unište, biaše često trsenje dobitnikah; i obično tim više, čim su sebe kao izobražene smatrali. Svaka razlika ograničava sve-silje, koje jednakost želi u svemu, dakle i u jeziku«.

Ovakove zasade uspijevaju, docet otvaranje »Narodnog Doma«, koga ne može »kazino« paralizirati, ni srušiti teror nad »srpanjskim žrtvama«. Dozoriće će sjeme Gajeva pokreta, i slijediće četrdesetosmaški zanos, i Jelaićevo ustoličenje po pravoslavnom i srpskom patriarhu, i općinari obih dijelova uživaće kako sada na trgu po starodrevnom običaju peku »banskoga vola«. Život je bio na svim linijama nacionalizovan, i svaki narodni

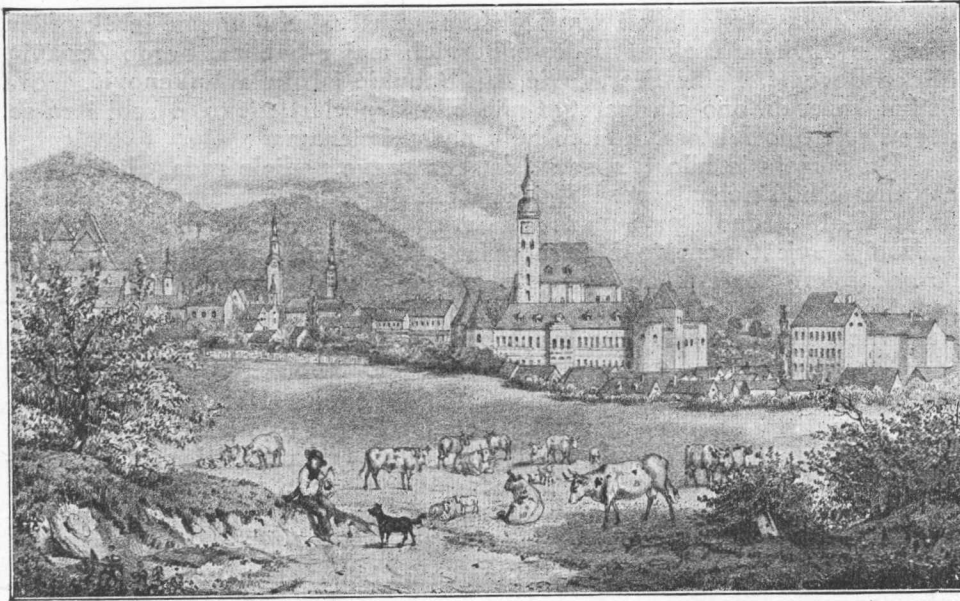
Zagreb, gornji varoš.

radnik dospijevaše na sve. I na historijsku pozadinu mnogo se mislilo. U tom scenariju htjedoše i s tim biti načistu ova zlatna braća i ilirskog sinci plemena . . .

Treba samo uočiti ono nastojanje Sabljara i dr. od 1845. dalje, da se u Zagrebu osnuje muzej: » . . . narodni museum ne samo što nas vodi u prošasta stoljetja, svetinju starožitnosti, nego pobudjuje u narodu čut vlastite snage i hrani čudotvorno narodni ponos, ovaj temelj svakoga narodnoga razvitka, a našega napose . . . « To su bili oni zanosni naši ljudi iz četrdesetih godina diljem hrvatskoga naroda. Oni su »domorodci«, koji »za se ništa ne rade, nego sve za korist domovine, za korist čovečanstva«. Njihova su srca bila tako plemenita, nedužna, smirena i prosta od svake onolosti, da i ne misliše, e da li će ih ko naplatiti, pohvaliti za te čine, što su postali osnovom savremenih kulturnih tečevina. I ma da je u njih bilo dosta romantike o »sretnijim pradjedom« i ogroman dilentatizam universalističkih amateura, mi bez onoga zanosa bivših oficira i rijetkih tadašnjih inteligenata ne bismo imali podloge domaće nauke, ni blaga naših kulturnih institucija.

Kulturno i političko nastojanje hrvatsko sve se više slijevalo u Zagreb. Kapelan Stjepan Mlinarić dariva svoju numizmatičku zbirku, koju će major Miho Sabljar urediti požrtvovnim amateurstvom.

Bilo je pretežno naivno-romantičnih motiva u toj akciji za sabiranje starina, kao što se vidi u »Danici« (XI. 192.). »Starinski novci jesu parvo: spomenici naše prošastnosti i po tome narodne slave. Od više vjekovah neostade nam ništa drugo, nego nekoliko novacah onda kovanih: nemo-ramo li ih dakle čuvati kao najdragocēnie blago? Nije ovo ništa pretērano, dapače posve naravno. Tako na pr. od vremena hārvatske najslavnie dobe, od vrēmena Krešimirah, neimamo nikakovih spomenikah. Zato je baš jučer, kao što sam mojima očima gledao, jednomu našem ro-

Zagreb, dolnji varoš.

doljbu lice od radosti uzplamtio, kad je čitao, da u istoj sbirki ima novcah od hrvatskoga kralja Krešimira. Pa kako bi mu stoparvo onda sârece zaigralo, kad bi ove novce gledati, motriti, pipati mogo! Ista radost mora obuzeti sârece svakomu Hrvatu, kad ovakov novac u ruci dârži; jer nehotice mu na um pada, da se je mozebit baš njegov pradêd ovim novcem služio«!

Sad uporedo ide historičarski interes i tok savremneih dana u hvatanju kontinuiteta.

Tako dođe i 1850., kada se rivalske općine Griča i Kaptola spajaju pod jedan magistratski krov velikoga Zagreba. Došlo je vrijeme, da se prevareni Hrvati još bolje stisnu u svom glavnom gradu. Apsolutizam Bachov i eliminiranje Jelačićevo. Ali kao da je isti slutio, što ga čeka, i on je zadnje dane upotrebio na favoriziranje onoga, što je napokon moglo biti najbolji tihi ustuk i zalag tzv. bolje budućnosti.

1850. se okupilo oko novoga »Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine« 258 članova, i »ovog društva pokrovitelj« bijaše »svjetli ban trojedne kraljevine Josip baron Jelačić bužimski«. Namah započese izlaziti sveske »Arkiva«; sve je manje naučnoga diletantizma, ali ljubav i zanos prema stvari jaki su, i ovi prvi dani (i prvih veza s učenim inozemstvom) daleko su od birokratsanog karijeraštva i dijetenklasa stanovitih hierarhija.

Kukuljević i drugovi imadahu za sobom tradiciju i otpor neprimanja mađarskoga jezika, poklik hrvatske riječi u spravišću 2. svibnja 1843., dana jednako važnog košto je bio i 23. listopada 1847., a u Zagrebu samom, kao metropoli trojedne kraljevine nije nikada zgasnuo interes narodnoga ujedinjenja. To dolikovaše napokon ovom gradu, koji je utjelovio u sebi sve one ideje u borbi za opstanak, što se vide u čislu hrvatskih listina, koje je sada »Društvo« započelo izdavati.

l'art pour l'art

Pa, kakav »načelnik i ravnateljstvo« društva Kukuljević je eksoficir, tajnik je Andrija Torkvat Brlić, odbornici: major Sabljar, Ferdo Zerjavić, Mirko Bogović, Petar Preradović, Vj. Babukić i Nikola Vakanović. I ova listina kaže, da ono starinarstvo nije bilo larpurlartističko, o sebi i za se, nego da je bilo faktora, koji su bdili nad primjenama.

I u muzeju je bilo takova posla, bez prave podjele rada, ali ljubavi i uspjeha je bilo neizmjereno. Rakovec bješe odvjetnik i tajnik gospodarskog društva, ali ujedno i prvi muzejski čuvar, a kao unuk enciklopedističkog razdoblja »vješt ponešto i prirodopisu«. Lj. Vukotinović, također tajnik gospodarskog društva, postaje 1855. čuvar cijelog narodnog muzeja. I za zadužbine znade ono altruističko doba, a 22. studenoga 1854. preminuli Rakovac ostavio je iza sebe svoju bogatu knjižnicu muzeju.

No još jedamputa usplamti nijemština u Zagrebu, u uredima, crkvama i društvu. Cilindersatire na crvenkape, juriš u škole, »Danica« blijedi, »Neven« sahne, a u »boljih« djevojaka i opet sram od hrvatskoga jezika. I to će tim uroditi, da će za onda mladi Ante Starčević napisati formulu u jednom pismu: » . . . svak se boji budućnosti, svak mrzi na sadašnjost, ljubav prama Rusu, Turčinu i svakom drugom, makar baš vragu, samo ne naprama Švabi raste od dana do dana veća«.

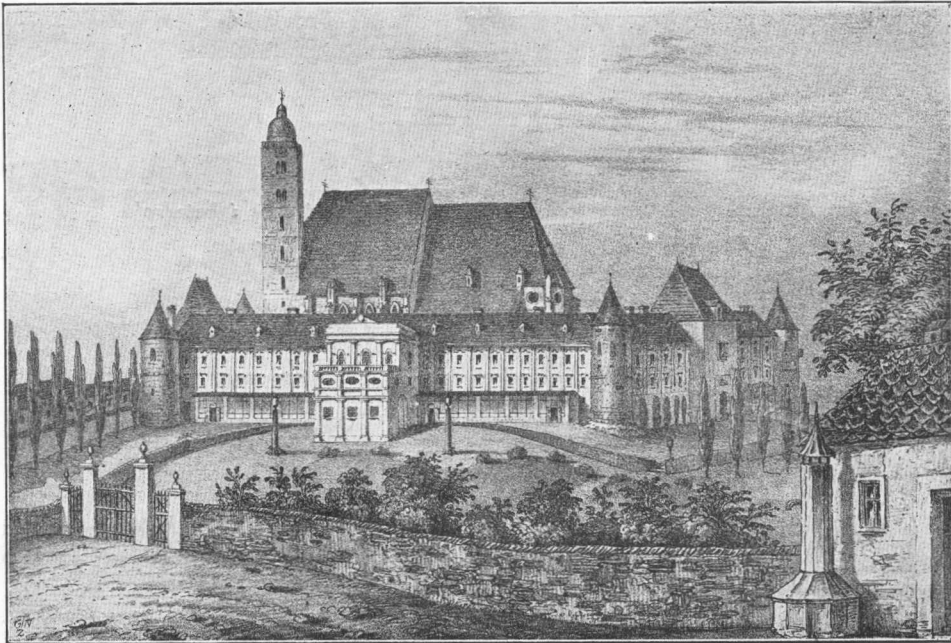
5D-2
godine

»Društvo« i biskup djakovački međjutim bdiju. »Društvo« se prikuplja, inteligencija se spašava, budi zanimanje za narodnu individualnost, za običaje i za tradiciju. Zagreb hoće da okupi slavjanstvo svega Juga i to mu uspjeva. Zagreb je ognjište, oko kojega se griju i duševno hrane svi intelektualci južnih Slovjena.

Kaže Lukša Ovčarević-Gučetić, pišući 19. III. 1851. iz Beča Kukuljeviću: »Tako će naš bédni narod dobiti soviestnost svoje stare slave i onieh nesrećnieh sgodah i vlastitieh pogrěšakah po koim je on od stare visine pao, i razuměće na kakove moralne i građanske krěposti trěba mu se najprije povratiti i uzvisiti, ako hoće staru sreću i staru slavu u novoi potrebi izobraženog uzvijanja postići«.

Zavučeni u »Narodnom Domu« oko ekonomskoga jačanja (gospodarsko društvo, Rakovac i Vukotinović) i u muzeju, (kasnije i Kukuljević i Sabljar), ovi ljudi paraliziraju po narod opasne eksperimente bečke vlade. Još nema »donjega grada« u pravom smislu, još je stiješnjen exterieur gornje varoši, ali ekspanzivnost, impulzivnost, organizacija i primjena ideja silna je i blagotvorna. Stari Sabljar (1809. fenrih), koji je im Allerhöchsten Sr. Maj. Dienste prevaljivao (kako mu kaže curriculum vitae) 387 i pol milja godišnje, čini to od srca sada Nj. Veličanstvu Narodu, a u penzionerskim godinama, živeći u mizeriji, popisuje knjižnicu i stare novce za 2 for. nadnice, kao što to čini i jedan bilježnik banskog stola za 1 for. I novci i rude i biljke i punjene ptice spadaju pod jednaki interes svakog od ovih muzejalnih pojedinaca, jer ih prožima jedna želja: pokazati kulturu naroda i tim prkositi neprijatelju konstitucije i slavjanstva.

Pa baš u ove započete, najcrnje dane apsolutističkoga, policijskoga režima, kada se patriotizam krio »između redaka« i kada je Domovina morala biti duboko zakopana u najprivatnijoj nutrinji svijesti pojedinčeve mora »Društvo« da guta i ne smije da reagira na infamnu kvalifikaciju jednoga od najtragičnijih i najslavnijih činova hrvatske prošlosti. Juraj (Haulik) biskup zagrebački odgovorio je na zamolbu sabirača hrvatskih, kada ga zamoliše za Zrinsko-Frankopanske spomenike, kako ima »sasvim malo zanimivu sbirku pečatah« pa je potom potpisao doslovno baš ove

Katedrala i biskupski dvor u Zagrebu.

*2 denec stajao do
patrova 1880. (1)
9. XI*

riječi: » . . . no zahtjevane slike, koje se u biskupskom Archivu nalaze ustupiti ne mogu, stranom, jer su te slike u Inventaru meni po c. kr. komori predane, stranom opet, jer mislim, da nebi ni meni, ni sl. Društvu služilo na slavu, kad bi slike muževah, koji su rad nevjernosti svoje pram vis. austrijskom domu u povjestnici obće poznati javnosti, htio ja predati, a sl. Društvo primiti; i svakako će bolje biti, ak' te slike, koje i onako nisu od nikakve umjetne vrednosti, i nadalje u tami ostanu. Dano u Zagrebu, 25-a kolovoza 1851.« Tako kult »zlamenitih muževah . . . glasovitoga Frankopana« i dr. bi osuđen od velikodostojnika crkve, a u odboru su ljudi (većina bivših c. kr. oficira) drukčije sudila i drukčije se nadala. Ondašnja k. k. Kroat. Slav. Staathalterei in Agram nije mogla lošije otpisati. Ali već sam interes za »ovakovu starinu« u one dane nosi bilježu junaštva i novoga smisla historičkoga.

Pak još je jedno junaštvo. Kada je već deset godina bilo u Zagrebu zabranjeno ime ilirsko, a dvije iza započetoga apsolutizma, usudio se Jelačić pozdraviti »društvo za pověstnicu i starine jugoslavenske«. 2. veljače 1852. ban je došao u društvo kao pokrovitelj. Ma da nema čitaonice, ma da se josefinizam povampirio u Francisko-josefinizam, goneći jezik hrvatski, a promičući egzotičan idiom Bachovih husara, ipak taj u duši razočarani carsko-bečki namjesnik s papirnatom, imaginarnom funkcijom potkralja smaže smionost ovako snažnih riječi:

»Kao što ljubim naš narod, jer sam se naučio štovati ga u važnih sgodah: tako mi je sve milo i drago, što na njegovu materialnu ili duševnu korist směra, i tako sam uvek od srca želio najbolji napredak ovomu društvu a i podupirao sam ga, u koliko mi sile i sredstva za željam zaostala nisu«.

*Biskupski dvor i katedrala
u Zagrebu.*

»Zaista nema boljega niti shodniega načina oplemeniti duh narodni i probuditi u njemu ponos samosvjesti, nego stavljajući mu pred oči zrcalo njegove prošastnosti«.

» Povjesticu svakoga naroda možemo smatrati krstnim njegovim listom. Kao što krsni list služi pojedinom čovjeku na bilježu čovječjeg društva, u koje spada, tako je i svakom narodu povjesticica obilježje njegovog mjesta u velikom krugu čovječanstva. Bez nje nezna narod, što je bio, niti kamo spada«.

A »načelnik društva« Kukuljević na ovo ponosito nadovezuje: kako » . . . nema skoro u čitavoj Europi zemlje, koja bi, napunjena tolikimi važnimi starinama i rĉdkimi spomenici prošastnosti, tako malo poznata bila, kako naša domovina jugoslavenska, jer od obalah Drave i Mure sve do Helesponta, i od pokrajinah talianskih i tirolskih sve do dubljine Vlaške i Moldavske, posuta je zemlja s ostancima naše prošastnosti, za koje dosada skoro nitko ni mario nije. Koliko ima tu ponositih zgradjah, što u grobovih, što u crkvah i manastirih, što u tvrdih gradovih, koje su sagradili sretni pradĉdi naši. Koliko ima tu starinskih novacah grĉkih, rimskih, barbarskih i naših slavenskih, kojimi se kite i rese žene našega naroda po Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Srbii i Bugarskoj, ili što ih zlatari i kovaĉi upotrebljuju za urešenje junaĉkog oružja i odĉće. Koliko ima sakrivenih umĉtiniĉkih tvorovah po crkvah i kod pojedinih boljarah i bogatirah. Koliko leži napokon naših pismenih slavenskih spomenika u manastirah macedonskih, albanskih, bugarskih, srbskih i dalmatinskih, od kojih su veliku stranu razgrabili već dosad, radi našega nehajstva ili siromaštva, učeni putnici englezki, ruski, francezki i nĉmĉcki, te tako nas lišili mnogih prebogatih izvorah za povjesticu našu«.

Koliko je malo oĉiju štilo sve ove navedene citate, no ipak im se duh raširio, zamašaj prožeo i nacionalizovao sve poznije naraštaje. Ko zna za ona idealistiĉka, tiha drugovanja pedesetih godina na Žverci »ili kako ju mnogi radje nazivlju na »južnoj promenadi«! Što je Vraz bio sa svojim kolom lijepoj knjizi, to su bili ljudi iz »Društva« kao prve laste za ozbiljniji nauĉni rad i preteĉe akademije. Jedan Sabljar, čovjek vojniĉki pendantan, koji je neumorno sabirao, opisivao, sam risao i mjerio predmete, koji je

„Brac's kov, zmaja“

Kamenita vrata u Zagrebu.

istina mnoge spise »Društva« u konceptu podnosio Kukuljeviću sa rubralnom opaskom »na vidjenje i popravljanje presv. gđnu vel. žup. I. K. S.« — čovjek je, komu se mora odati posmrtna počast za sabiranje spomenika naše starine. Sa skućenim sredstvima, tako reći privatno u tijesnim prostorima a sa totalnim nehajem i nerazumijevanjem šire javnosti, bila je muka sabirati predmet po predmet među svijetom, koji je iza 1848. »prašne pergamene« puštao vatri i plijesni ili filarkama, ili bacao u komore i na tavane stare ukusne objekte, jer ne bijahu po — modi! Kako je teško bilo barataći s otuđenim ili posve tuđim plemstvom! Muzej je n. pr. čuo »da se služinčad grofa Cariona u Bistri u pucanju na slikana poprsja naši stari Magnatah iz obitelji Oršići i Erdedy, koje se tamo u gradu nalaze, v i e ž b a j u, i njih tako uništuju«. Vlasnik je Parižlija, vrlo se sad pojačmio, muzeju ne da, te »Društvo«, ako već ne može da dobije tih slika, o koje se i vješaju »što kakve stvari«, mora ih nekako spasiti i preporučuju domaćem plovanu: »Ali Vas prečastni Gne molim, da t o n j i m a (s l u g a m a) n e k a ž e t e, jer bi se kroz to mogli još više od nas otuđiti«.

I bezbroj ovakovih sitnih nastojanja bilježe zavodska arhivalija, sitnih djela, od kojih se sastoji mozaik naše prošlosti, kada se za puki ovakav rad i studij trebalo imati dozvolu tuđinske vlade.

Još 1859. dobiće Hochwohlgebohren kustos Ludwig von Farkaš-Vukotinović edikt, u kojem će Bachov policajni činovnik dokumentirati svoj udio u književničkom i naučenjačkom aparatu Hrvatske: Ich nehme keinen Anstand Ihnen . . . die Berufung hiesiger Literaten zur Besprechung der lit. Bedürfnisse und namentlich der zur Hebung der Kroat.-slavonischen Litteratur geeigneten Mittel . . . zu bewilligen.

Starinarskog nastojanja bilo je u Zagrebu od davnine. To dokazuje napokon i obilje arhivalija i onakova sadržaja, koje ne spadaše strogo u povlastice, a da je iz ovoća grada kao centra narodnog tekla svaka struja svih narodnih pokreta bilo kojega god naslova, o tome zbori i književnost i povijest svih južnih Slovjena.

I zato »ponizni sinci« srpski djaci iz Tamišvara i mogoše iskreno priznati 1860. godine pomenutom društvu za povjesnicu jugoslavensku riječi neprocjenjive vrednosti. Oni kažu otvoreno, i to je značajno: Mogli bi pravedno reći, da koliko nam učiniše: Pešta, Novi Sad i Biograd u skupu, toliko nam sam po sebi Zagreb učini.

Résumé. Le rédacteur de la revue »Narodna Starina« («Les antiquités nationales»), dans l'essai, intitulé »Zagreb ancien et antique«, donne un exposé synthétique du passé de la capitale croate. Zagreb était placé sur le même foyer des deux »banovinas« elliptiques qui se sont formées après le traité avec les Magyars en 1102. Le centre de l'état croate recula de la Dalmatie vers la Panonie, du sud vers le nord; sur ce foyer était fixe, en 1093 l'évêché catholique, comme un important facteur politique au moyen âge, latinisant, contrastant avec les exigences continuelles des Croates à propos de la liturgie slave. Ici, les intérêts de Rome et des Magyars tombèrent d'accord. A partir de l'an 1242, c.-à-d. après l'invasion des Tartares, Zagreb est devenu peu à peu le centre de la civilisation croate et le refuge de l'idée d'état croate. La richesse des évêques de Zagreb et le commerce florissant et heureux des bourgeois zagrébiens laissèrent des monuments de leur culture dans la métropole croate, de manière qu'il n'y a pas de style artistique qui ne soit pas représenté à Zagreb. La force assimilatrice des citoyens de Zagreb, elle aussi était très forte, et elle a réussi à croatiser les artisans immigrés de la langue allemande ou italienne. C'était en vain que la politique germanisatrice des Habsbourgs essayait, à plusieurs reprises, de remplacer la langue officielle, qui était le latin, par l'allemand. En vain les chicanes des employés d'état, les violations de la constitution croate, les mêmes tentatives après le mouvement illyrique, vers 1830 — tout s'est brisé contre la ferme volonté des Croates. Il est intéressant surtout de remarquer que c'est Zagreb, en 1790, bien que fondé par les Magyars, qui est devenu le champion principal des Slaves du Sud contre les Magyars. C'est en ce temps de l'expansion nationale que Zagreb commence à rassembler, autour de son foyer, non seulement tous les travailleurs intellectuels croates, mais aussi ceux de tous les Slaves du Sud. On renonce à son dialecte provincial au profit de la langue littéraire commune aux Croates, et aux Serbes, on commence à recueillir les antiquités nationales, on fonde le musée, la »Société de l'histoire Yougoslave« — tel était l'enthousiasme du nationalisme romantique. Tant de preuves de la largesse d'esprit de cette génération constructive et civilisatrice, qui menait tout ce mouvement de Zagreb et nouait, en même temps, les premières relations avec les savants étrangers.

